

EN GRÄNSLÖS ACCELERERAD EKONOMI DENNIS PAMLIN

EN GRÄNSLÖS ACCELERERAD EKONOMI

- våra möjligheter att styra kapitalflöden i en globaliserad värld

DENNIS PAMLIN

Innehållsförteckning

0	Inledning	4
	0.1 syfte och disposition	10
I	introduktion	12
	1. Du är en finansiär	13
	1.1 Att påverka genom det finansiella systemet	14
	2. Det finansiella systemet - en presentation	19
	2.1 Spekulation - en presentation	20
	2.2 Internationell handel - en presentation	25
	2.3 Dagens globaliserade ekonomi	26
	2.4 Dagens situation	34
II	Ekonomisk påverkan	38
	3. Från ditt perspektiv	39
	3.1 Vilka aktörer tar hand om våra pengar och hur mycket tar de hand om?	40
	3.2 Vilka projekt kan investerarna placera pengarna i och på vilka sätt?	45
	3.3 Övriga finansiella instrument - derivat och hedgefonder	50
	3.4 Hur skall pengarna återinvesteras?	56
	4. Från ett globalt perspektiv	57
	4.1 Valutahandel	58
	4.2 Derivathandel	61
	4.3 Direktinvesteringar	62
	4.4 Portföljinvesteringar	64
	4.5 Handel med varor och tjänster	66
	4.6 TNC:s försäljning i utlandet	66
	4.7 Utlåning	68
III	Hållbara kapitalflöden	70
	5. Nationell och internationell nivå	71
	5.1 Reform av det internationella regelverket	76
	5.2 Tre steg mot ett hållbart regelverk	79
	5.3 Direktinvesteringar - globala och nationella regler	81
	5.4 Portföljinvesteringar, valutahandel och annat lätttröligt kapital	86
	5.5 Tobinskatt	91
	6. Individnivå	96
	6.1 Hållbart sparande	97
	6.2 Fondsparande för en hållbar utveckling	98
	6.3 Andra sätt att förvalta sparkapitalet	107
	6.4 Tio saker du kan göra för en hållbar ekonomi	112
Källor		
Bilagor	1: The Global Economy: an alternative vision a ten-point plan	
	2: En guide till stora tal. Pengar i systemet	
	3: Världens ekonomiska enheter 2001	

*“The global markets are
the most powerful force the world has ever seen,
capable of obliterating governments
almost over night”*

Roger Altman, USAs finansdepartement,
“The Nuke of the 90's”,
New York Times Magazine, 1998

Trots att vi ofta får höra att de ekologiska och sociala problem vi står inför är på väg att lösas och att alla företag snart är miljöanpassade så är verkligheten en annan. Sanningen är att det på många områden aldrig har varit värre än nu och detta paradoxalt nog samtidigt som vi aldrig haft bättre möjligheter att lösa problemen. Att världen inte är så vacker som resursstarka intressen försöker framställa den i massmedia kan kännas jobbigt, men trots stora utmaningar finns det goda möjligheter att hantera dem på ett hållbart sätt. Möjligheterna kommer dock inte av sig själva och det kommer att krävas hårt arbete för att vända de nuvarande trenderna.

Låt oss som hastigast se på några av de utmaningar vi står inför: Börjar vi med att se hur resurserna fördelas globalt är det svårt att se hur vi kan kalla oss för mänskliga. Enligt FN är omkring 1,3 miljarder människor mycket fattiga, av dessa är 70 procent kvinnor. Drygt 800 miljoner av världens befolkning har inte ens tillräckligt att äta. Detta samtidigt som den rikaste femtedelen förbrukar 80 procent av resurserna. Även inom de rika länderna ökar orättvisorna. USA leder utvecklingen med ungefär 15 procent av medborgarna under fattigdomsstrecket, men skillnaderna ökar även inom tidigare relativt jämställda länder. Sverige tillsammans med England är bland de länder där inkomstskillnaderna nu ökar snabbast i västvärlden.¹

Frågan om hur maten fördelas är kanske det mest uppenbara exemplet på hur ohållbar den nuvarande utvecklingen är. Det råder faktiskt inte någon brist på mat globalt, men den som produceras fördelas extremt ojämnt. Utan att de fattiga får mer att äta fortsätter vi att fiska ut världshaven, skövla regnskog för att plantera soja etcetera. Istället för att mätta världens hungriga gör vi detta för att människor i den rika världen skall kunna äta ännu mera kött. En stor del av fisken och sojan används nämligen till djurfoder i köttindustrin. Köttindustrin är en verksamhet som, förutom att den bör ifrågasättas på etiska grunder då det gäller frågan om vår rätt att åsamka djuren lidande, är extremt ineffektiv om vi ser till energianvändningen. Det krävs tio till hundra gånger mer mark för att mätta en människa om man äter kött istället för vegetarisk kost. Anledningen är att upp till 90 procent av proteinet och 96 procent av kalorierna går förlo-

1) UNDP 1999 & 2000.

6 rade då man låter vegetabiliskt protein passera genom husdjur för att producera animaliskt protein.²

Ser vi till den nuvarande industriella utvecklingen kan vi konstatera att denna fortfarande bygger på förbränningen av fossila bränslen. Det årliga utsläppet av koldioxid, huvudorsaken till växthuseffekten, har fyrdubbats de senaste femtio åren och av atmosfärens koldioxid är en tredjedel resultatet av vår förbränning av fossila bränslen. Resultatet är att vi nu har den högsta koncentrationen av CO₂ i atmosfären på 160 000 år och dagens investeringar innebär att koncentrationen kommer att öka ännu mer.³

Då det gäller den biologiska mångfalden har åttio procent av den skog som ursprungligen täckte jorden skövats, eller på andra sätt utarmats.⁴ Regnskogen avverkas i rekordfart och den yta som idag avverkas varje år motsvarar en tredjedel av Sveriges yta. Då bör vi komma ihåg att regnskogen trots att den endast upptar åtta procent av världens landyta förmodligen innehåller mer än nittio procent av världens arter.⁵ Dessutom fortsätter antalet naturfrämmande ämnen som släpps ut i naturen att öka. Av dessa är många så kallade endokrina ämnen, det vill säga hormonliknande ämnen som påverkar vår kropps olika funktioner.

Ovanstående trender fortsätter att förvärras och få tecken tyder på att situationen kommer att förbättras om inte omfattande åtgärder vidtas. Samtidigt finns det tekniska möjligheter att producera energi på ett hållbart sätt, miljöanpassade transporter finns tillgängliga på ritbordet och är både tekniskt och ekonomiskt tillgängliga. Ekologisk odling ger många gånger minst lika bra avkastning som det kemiska jordbruket, utan att förstöra jorden och förgifta marken. Ny kommunikationsteknik gör det dessutom möjligt att snabbt få kunskap om vilka problem som finns runt om i världen och kan användas för att koordinera resurser så att de används där de behövs bäst.

Trots möjligheterna ser vi att investeringarna fortsätter att koncentreras till verksamheter som ur ett hållbarhetsperspektiv knappast kan betraktas som prioriterade. Nya leksaker, sminkprodukter, bensindrivna bilar och psykofarmaka investeras det miljardbelopp i, inte minst då det gäller marknadsföring som syftar till att få oss att känna att det är just deras produkt vi behöver. Även de företag som säger att de vill förändra sig fortsätter att investera i ohållbar verksamhet med ett schizofrent agerande

2) Detta gäller framförallt nötboskap som föds upp på kraftfoder, vilket i stor utsträckning kommer från sojaböner. Får och getter kan i vissa fall beta där det inte går att odla och konkurrerar då inte om odlingsytan. Om vi vill behålla vårt landskap spelar också fribetande djur en viktig roll. Problemet ur miljösynpunkt gäller därmed mängden kött vi konsumerar och den industriella produktion som krävs för att de köttmängder vi kräver skall kunna levereras. Se www.djursratt.org för mer information, även Naturvårdsverket har producerat rapporter i ämnet. Att situationen ser ut på detta sätt innebär inte att alla av miljöskäl omedelbart måste bli veganer, men ett kraftigt minskat köttintag är något som bör övervägas av de som bryr sig om de globala överlevnadsfrågorna.

3) UNEP (2000), sid. 24 ff.

4) UNEP (2000), sid. 38.

5) UNEP (2000), sid. 39.

7 de som resultat. Samma bolag som talar om solenergi ger sig exempelvis in i de sista regnskogarna på vår planet, i jakt på olja som vi inte kan använda om vi vill undvika en klimatkatastrof. Att företagen agerar på detta sätt kan delvis förklaras av att det tar tid att förändra gamla vanor och strukturer, men också att företagen i stor utsträckning styrs av den finansiella marknaden och jakten på snabba ekonomiska vinster.

De finansiella aktörernas agerande innebär att många företag befinner sig i en situation där de har krav på sig att generera snabb och hög avkastning, de har svårigheter att få lån till hållbara investeringar och får en sämre kreditvärdighet om de agerar ekologiskt och socialt ansvarsfullt. Dessutom skapas instabilitet på grund av det snabbbrörliga kapitalet, vilket gör det svårt att planera långsiktigt. Vi kan därmed inte betrakta det finansiella systemet som en neutral aktör som sköter resursöverföring mellan olika delar av samhället. Istället måste vi inse att en reform av det finansiella systemet är nödvändig om vi vill bryta de nuvarande negativa trenderna.

Förutom sitt inflytande över andra företag är de finansiella företagens direkta makt genom sina inkomster och vinster också viktig. Storleken på företagen inom den finansiella sektorn diskuteras sällan, men bör uppmärksammas. Av de 500 största företagen i världen är banksektorn den mäktigaste. Deras sammanlagda inkomst var högre än någon annan sektor, år 2000 över 1 400 miljarder dollar. Samtidigt var deras vinst också var den största, över 98 miljarder dollar. Detta kan jämföras med den intensivt diskuterade oljesektorn som hamnade på andra plats med inkomster på knappt 1 300 miljarder dollar och en vinst på 92 miljarder dollar.⁶

Det faktum att den finansiella sektorn de senaste åren genomgått stora förändringar och idag griper in i fler sektorer än tidigare gör de finansiella aktörerna ännu viktigare att studera. Den finansiella sektorn var bland de första som lämnade den nationella arenan för den internationella. Tyngdpunkten har dessutom skiftat från politiskt styrda institutioner till företag och en rad nya finansiella instrument, exempelvis hedgefonder och derivat, har utvecklats. De finansiella aktörernas allt viktigare roll gör att vi måste diskutera vilka konsekvenser dessa nya aktörer och finansiella instrumenten har för en hållbar utveckling, hur de fungerar, hur de kan förändras och hur man som medborgare har möjlighet att påverka de finansiella aktörerna?

Problemen vi står inför kan kännas övermäktiga. För några år sedan jämförde därför FN:s utvecklingsprogram (UNDP) olika utgifter i dagens samhälle med vad som krävs för att lösa några av de viktigaste frågorna.

6) Banksektorn var också den sektor som hade flest företag bland världens 500 största, 56 stycken. Ser vi till de finansiella aktörerna bör vi inte heller glömma olika typer av försäkringsbolag, som kom på 8:e, 12:e respektive 13:e plats, med sammanlagda inkomster på 562, 383 och 365 miljarder dollar, dvs. totalt 1310 miljarder dollar. All information från Fortune No. 16 2001, informationen finns också på deras hemsida www.fortune.com.

8 Denna jämförelse (se nedan) visar att de utmaningar vi står inför faktiskt inte är så ofantliga som de ofta verkar då vi hör talas om alla miljarder som krävs. Jämförelsen har inte fått den uppmärksamhet som den förtjänar och då den diskuterats har det främst varit av personer som missuppfattat den.

Vad jämförelsen säger är naturligtvis inte att vi löser världens problem om vi aldrig sminkar oss, slutar äta glass och låter våra husdjur svälta. Vad den däremot tydligt visar är hur vi prioriterar att spendera våra resurser idag. Jämförelsen inger också hopp eftersom de summor som krävs för att få till en verklig global förändring visar sig vara ganska små då de presenteras i förhållande till val vi gör i vardagen. Exempelvis skulle det kosta nio miljarder dollar att ge alla människor tillgång till vatten och sanitet. Jämför vi den siffran med det faktum att vi i Europa spenderar elva miljarder dollar på glass, känns nio miljarder kronor inte lika oöverstigligt

Idag	I morgon?
Smink i USA Pris: 8 miljarder dollar	Grundläggande utbildning för alla som inte har det Pris: 6 miljarder dollar
Glass i Europa Pris: 11 miljarder dollar	Vatten och sanitet för alla som inte har det Pris: 9 miljarder dollar
Mat till husdjuren i USA & Europa Pris: 17 miljarder dollar	Grundl. sjukvård och mat till alla som inte har det Pris: 13 miljarder dollar

Årliga utgifter idag och vad liknande summor skulle kunna användas till.
(Ur UNDP, Human Development Report 1998)

Ovanstående prioriteringar beror i viss utsträckning på de val vi gör som individer, men i huvudsak beror det på bakomliggande strukturella faktorer. Faktorer som påverkas av det finansiella systemet. De olika ekonomiska kriserna runt om i världen är extrema fall som tydligt visar hur snabbt ekonomisk framgång kan förvandlas till kris då finansiella aktörer ändrar sina bedömningar. Dessa dramatiska förändringar har fått stor uppmärksamhet, men vi bör inte glömma bort den stegvisa förändring som skett där länderna i allt större utsträckning anpassar sin politik till de finansiella aktörernas krav. Vi har idag en situation där de finansiella aktörerna påverkar de möjligheter vi, som demokratiska medborgare, har att bestämma över samhällsutvecklingen.

De stora förändringarna har resulterat i intensiva diskussioner på internationell nivå, även om vi inte ser mycket av det i svensk massmedia.

9 Dessa diskussioner förs inom alla institutioner som arbetar globalt och handlar bland annat om vilka regler som är nödvändiga, samt vilka institutioner som krävs för att den ekonomiska utvecklingen skall kunna öka välfärden för samtliga människor på vår jord.⁷

Frågorna om det framtida ekonomiska regelverket är så viktig att de inte kan överlämnas till de mellanstatliga och privata aktörerna, vilka många gånger skapat de problem vi har idag. De mellanstatliga institutionerna som Världsbanken, IMF och WTO, är dessutom, i alla fall i teorin, inget annat än regeringarnas förlängda armar. Nya direktiv bör därför komma från de demokratiskt valda församlingarna som är ansvariga inför oss medborgare.

Det är ur detta perspektiv som framträdande debattörer, och andra "marknadsfundamentalisters", ofta onyanserade argument måste betraktas.⁸ Möjligheterna till ett demokratiskt samtal undergrävs när de som har invändningar då det gäller inriktningen på den nuvarande globaliseringen beskrivs som bakåtsträvare och utbildade personer som inte förstår bättre.

Genom sin onyanserade analys skapar dessa debattörer, som dominerar massmedia, en situation där människor ställs inför ett val där de antingen skall svälja att den nuvarande utvecklingen är underbar och eventuella problem är något vi får acceptera, eller finna sig infösta i en grupp av extremnationalister, xenofober, bakåtsträvare, stenkastare och teknikhatare. En sådan polarisering riskerar att erodera den demokrati som redan idag har stora svårigheter.⁹

Att föra en dialog ställer också krav på de organisationer som arbetar för att vårt samhälle skall bli uthålligt och för att kommande generationer skall få en planet där det går att leva ett drägligt liv. Många av dessa organisationer gör nämligen detta med ett stort hjärta och vill inte gärna att pengar och ekonomiska frågor skall ta en central plats. Detta är delvis sunt, men har också resulterat i att ekonomiska frågeställningar inom många av de organisationer som arbetar med "mjuka" frågor fått inta en alltför tillbakadragen roll. Resultatet är att många av de aktörer som skapar problemen avfärdar kritik som riktas mot dem som "flum", "känslomässig" och "okunnig".

7) Se t.ex. IMF:s årsrapport för 2000 och Världsbanken, WDR 2000

8) Termen marknadsfundamentalister har jag lånat från George Soros som i sin bok "The Crisis of Global Capitalism - Open Society Endangered" talar om "Market Fundamentalists". Med begreppet syftar han på de personer som tror på den abstrakta marknaden som ideal. En marknad där perfekt konkurrens råder och där alla har full tillgång till information. Han anser att marknadsfundamentalisterna gör sig skyldiga till en otrolig dumhet och bristande vetenskaplighet då det utifrån konstaterandet att statlig/demokratisk inblandning i ekonomin alltid har några negativa konsekvenser drar slutsatsen att "marknaden" måste vara helt fri. Dvs. om statlig/demokratisk inblandning är negativ så måste en fri marknad vara perfekt. Det är denna "tro" som Soros anser format det globala ekonomiska systemet och som måste utmanas.

9) För en diskussion om massmedias ansvar i globaliseringsdebatten se: Pamlin (2001) "Globaliseringen och det tomma torget" i Publicistklubbens årsbok 2001.

Syftet med denna rapport är tvåfalt. För det första syftar den till att fungera som en relativt konkret information om hur det finansiella systemet fungerar och påverkar samhällsutvecklingen.¹⁰ Utgångspunkten är den enskilda medborgaren och hur vi med våra sparpengar bidrar till den nuvarande utvecklingen.

För det andra syftar rapporten till att bredda globaliseringsdebatten. I de flesta fall sätter journalister och opinionsbildare likhetstecken mellan globaliseringen och handel med varor. Men globaliseringen är så mycket mer. I stor utsträckning kan globaliseringen beskrivas som en psykologisk process där vi nu i allt större utsträckning inkluderar hela världen i vårt tänkande. Olika människor ser på världen på olika sätt. Beroende på perspektiv så kan det globala perspektivet innebära global omtanke och solidaritet, men också exploateringsmöjligheter och flykt från skatt. Vilka perspektiv som styr utvecklingen beror ytterst på hur vi vanliga medborgare väljer att förhålla oss till vår omvärld.

Rapporten är uppdelad i tre delar. Del ett är en presentation av ämnet och inleds med en diskussion kring den roll vi har som medborgare i förhållande till det finansiella systemet. Därefter ges en översikt av det finansiella systemet utifrån ett historiskt perspektiv. Anledningen till att rapporten börjar med vår egen roll är att tydliggöra att det finansiella systemet inte är så abstrakt som det först kan verka, och att globaliseringen styrs av aktörer som vi faktiskt kan påverka.

Del två studerar hur det finansiella systemet fungerar. Avsnittet utgår från vårt sparande och går igenom vad som händer då vi gett ifrån oss våra pengar. Sedan skiftas perspektivet och det finansiella systemet betraktas ur ett globalt perspektiv.

Del tre avslutar rapporten och presenterar olika förslag som syftar till att reformera det nuvarande systemet så att det tar hänsyn till dagens ekologiska och sociala utmaningar. Först diskuteras möjliga reformer på nationell och internationell nivå. Sedan diskuteras de möjligheter vi har att agera på individuell nivå.

10) Då det gäller ord som kan vara svåra men som inte kräver någon diskussion har Nationalencyklopedins förklaring använts. Dessa noter inleds med "Ur NE:".

Det finansiella systemet presenteras ofta som om det vore en egen värld och i viss mån stämmer det, men om det vore helt isolerat skulle vi inte behöva ägna tid åt det. Faktum är att även om det finansiella systemet kan kännas avlägset, så både påverkar det, och påverkas det av, den vanliga världen. Att resultatet för samhällsutvecklingen hittills inte är tillfredställande kan konstateras. Men om vi skall kunna komma förbi den retoriska nivån krävs det att vi vet exakt vad vi vill skall förändras och hur vi kan agera.

Krångliga ord och stora siffror kan lätt skapa ett avstånd mellan det finansiella systemet och oss vanliga människor. Trots det är det faktiskt inte så svårt att förstå hur dagens system fungerar och vilka möjligheter som finns att påverka. I detta inledande avsnitt presenteras vår relation till de finansiella aktörerna och en historisk genomgång av hur den globala finansiella marknaden växt fram.

1. DU ÄR EN FINANSIÄR

De flesta är förmodligen ovana att se sig själva som en finansiär. De summor som vi rör oss med är inte särskilt stora och pengarna vi har finns ju "på banken". Tänker vi efter kanske vi, förutom kontot där lönen, studiebidraget och andra regelbundna inkomster sätts in, också har någon pensionsfond, några aktier och några försäkringar. Fortfarande rör det sig om relativt små summor, men om vi lägger ihop alla medborgares små summor blir det en stor summa.

Men vilket ansvar tar vi för våra pengar då de befinner sig "på banken"? Idag är nog svaret för de flesta "inget alls", men få av oss skulle nog svara att vi är likgiltiga för hur pengarna används. Om vi får vi välja mellan att bidra till att lösa världssvälten eller att marknadsföra en ny designad gymnastiksko väljer nog de flesta att försöka bidra till att lösa världssvälten, även om det skulle innebära lite mindre ränta. För de flesta finns det desutom gränser för vad vi vill tjäna pengar på och vissa saker kan vi tänka oss att stödja för en mycket liten ersättning.

Att våra pengar används och spelar en viktig roll i världsekonomin, är tyvärr något som sällan diskuteras och det är därför inte förvånande att de flesta av oss inte reflekterat över vad våra resurser används till. I vardagen har de flesta av oss nog med saker att tänka på utan att också behöva fundera på hur man med sina relativt små resurser påverkar det globala finansiella systemet. Men vi måste inse att globaliseringen inte bara ställer nya krav på de olika demokratiska institutionerna och privata aktörerna. Att vara medborgare i en globaliserad värld ökar kraven på eftertanke om de globala konsekvenserna av vårt agerande. Även om man inte kan agera på ett optimalt sätt måste vi i alla fall ta de steg som är möjliga under rådande omständigheter.

Då det gäller vår relation till det finansiella systemet aktualiseras även mer grundläggande frågor. Pengar handlar ytterst om kommunikation och förtroende. Pengar är ju ett mått på hur mycket värde vi tillskriver något, men frågan är hur detta mått fungerar. Styrkan med pengar, att allt kan mätas med samma måttstock, är också dess svaghet. Det är inte svårt att hitta flera exempel där det inte går att jämföra olika enheter, eller kompensera ett bortfall med ett annat. Dessutom lever vi i en värld där pengarna fördelas extremt ojämnt. Hittills har vi tillåtit i stort sett obegränsad ackumulering av pengar och dessutom att olika funktioner i samhället värderas väldigt olika. Huruvida detta kommer att vara fallet framöver vet vi inte, men om syftet är ett hållbart samhälle bör vi vara öppna även för mer omvälvande förändringar av det finansiella systemet.

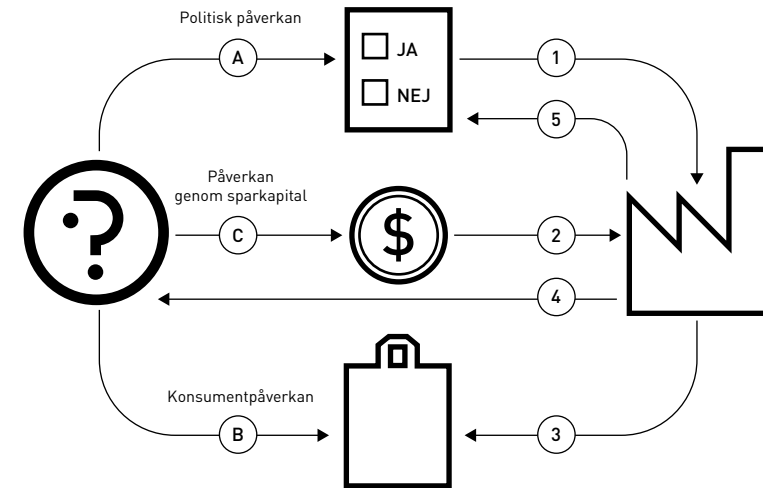
1.1 ATT PÅVERKA GENOM DET FINANSIELLA SYSTEMET

Att använda de finansiella resurserna för att påverka samhällsutvecklingen i en hållbar riktning är ett relativt nytt sätt att tänka för miljö- och andra samhällsförändrande organisationer. För att få en bild av vilken roll denna påverkan har i förhållande till andra påverkansformer kan vi studera figuren nedan.¹¹

Om vi börjar med de mer traditionella sätten att påverka så kan dessa delas in i två olika former. För det första politisk påverkan (pil A). Detta är den påverkan som vi har då vi röstar, eller på andra sätt försöker påverka våra demokratiskt valda företrädare.

Namninsamlingar, rapporter och demonstrationer är bara några exempel på hur olika organisationer har arbetat för att få det politiska systemet att uppmärksamma olika problem och möjligheter. Politikerna och tjänstemännen kan sedan utforma lagar, beskatta eller på andra sätt skapa en situation som gör det enklare för företag med hållbar verksamhet att gå

11) Figuren är endast en översikt. Vi påverkas t.ex. som individer av politiska beslut och de företag som vi köper saker av överöser oss med reklam. Dessutom påverkar alla de olika aktörerna varandra. De pilar som finns i figuren skall därför endast ses som ett stöd för texten, inte som en bild av hur samhället fungerar.

med vinst, eller försvåra, alternativt förbjuda, icke hållbar verksamhet (pil 1).

För det andra går det att påverka samhällsutvecklingen som konsument (pil B). Detta sker genom att vissa företag bojkottas, eller att man med hjälp av information, exempelvis miljömärken, väljer företag vars produkter man tycker om, eller vars verksamhet man vill stödja. Detta sätt att påverka företagen har naturligtvis brister eftersom det riskerar att skapa en situation där resursstarka grupper formar samhällsutvecklingen mer än resurssvaga. Det är en olycklig situation ur demokratisk synvinkel då en fattig person inte har råd att köpa varor som inte förstör naturen. Dessutom har konsumentpåverkan begränsningar och det är så gott som omöjligt att få till större systemskiften genom att förändra sitt val som konsument. Trafik- och energisystem tillsammans med jordbrukssektorn är kanske de tydligaste exemplen där det är svårt att få till annat än marginella förändringar genom konsumtionsförändring. I dessa fall krävs nämligen stora investeringar för att ställa om infrastrukturen.

En tredje väg till förändring kan man utöva genom finansiell makt (pil C). Genom vårt sparkapital har vi nämligen flera möjligheter att bestämma hur våra pengar skall användas, vilket sällan diskuteras. Vi är genom våra sparpengar i många fall ägare och har därmed möjlighet att välja hur företagen skall drivas och i vilka verksamheter pengarna skall investeras i. Vi kan också ställa krav på vilka typer av finansiella instrument som våra pengar skall få användas i. Sammantaget skapar detta möjligheter som nästan inte alls har

12) Vi skall i detta sammanhang inte glömma de pengar som vi indirekt har kontroll över som t.ex. medlemsorganisationers sparkapital och fackföreningars strejkkassor.

16 utnyttjats, men som skulle kunna få stor inverkan på samhällsutvecklingen.¹²

Sparandet är intressant inte minst eftersom det ger en möjlighet att påverka företag som vi som medborgare sällan har direktkontakt med. Ofta är det nämligen så att exempelvis ett kemiföretag, som vi kan påverka finansiellt (pil 2), säljer olika varor som behövs i jordbruket. Genom att ställa krav på vårt sparande kan vi sätta press på kemiföretaget, och därmed göra det enklare för jordbrukarna att få tillgång till hållbara varor och låta dem slippa bli pressade av kemiföretagen att använda produkter de inte vill använda (pil 3). Denna typ av verksamhet kan vara särskilt viktig då det gäller svagare aktörer i fattiga länder, t.ex. småjordbrukare eller lokalbefolkning som bor där det finns oljetillgångar.¹³ Dessa grupper är ofta helt i händerna på de företag som säljer nyckelvaror, i jordbrukarens fall utsäde och bekämpningsmedel, eller som exploaterar naturresurser.

Medborgarnas roll på den svenska kreditmarknaden är svår att överskatta. Bara som direkta långgivare till de största bankerna, det vill säga sparare, står hushållen för mer än 1 000 miljarder kronor. Detta är en resurs som vi har direkt kontroll över. Till detta kommer pensionsfonder, försäkringar och andra sparformer. Dessutom kan vi inkludera de pengar som vi spenderar som konsumenter eftersom dessa inkomster ger företagen ytterligare resurser.

Vår påverkan är dessutom global. I och med att de finansiella flödena rör sig över nationsgränserna påverkar vi medborgare i andra länder. På samma sätt påverkas vi av medborgare i andra länder då resurser förs in i, och ut ur, vårt land via utländska finansinstitut.

Vi måste dock komma ihåg att finansiell påverkan, liksom konsumentpåverkan, är ett komplement till demokratisk påverkan. Detta eftersom samhällsutvecklingen i en demokrati inte får vara beroende av hur mycket pengar varje medborgare har. Vi måste därför betrakta våra finansiella insatser i ett större politiskt sammanhang där demokratiska regler är en nödvändig del.

13) Ett intressant exempel då det gäller ägande rör Lundin Oil och deras verksamhet, inte minst i Sudan, vilket diskuterats intensivt i massmedia under våren 2001. I en artikel på DN:s kultursida den 20 mars 2001 summerade Bengt Olsson frågan på följande sätt: "Jag ser en styrelse för ett oljebolag i ena ändan, den består av hvuens människor, den har etiska regler. Jag ser andra änden, jag ser rykande rester av en by i Sudan, jag ser raskinn i kamouflagekläder som åker på lastbilsflak, de dricker Smirnoff och vrålar till varandra genom motorbullret, och bland de rykande resterna rafsar kvinnor ihop det som finns kvar och påbörjar den långa vandringen någon annanstans. För att oljebolaget vill det." Det intressanta i denna historia och många liknande är att ägarna, som styrelsen och företagsledningen skall lyda, kommer väldigt lindrigt undan. I fallet med Lundin Oil är det så att efter Alfred och Ian Lundin är faktiskt Skandia och Länsförsäkringar Wasa Fonder de största ägarna. (Källa: Affärsvärldens ägarbevakning den 4 juni 2001 <http://www.avf.se/amb/>) De tyckte dock inte att det som hänt i Sudan var skäl att sälja sina innehav, även efter det att en FN-rapport styrkt kritiken mot Lundin Oil och visat på kopplingar mellan företagets verksamhet och kränkningar av mänskliga rättigheter. "Det är inte så enkelt att bara sälja av alla aktier. Vi måste ju också tänka på vilka följder det får våra kunder, säger Birgitta Hammarström [Informationschef på Skandia]. Länsförsäkringars informationschef Jacob Broberg är inne på samma linje. - Om vi bara säljer rakt av finns risken att någon köper aktierna som inte ställer sådana krav på Lundin Oil som vi ställer. Vi vill utvärdera det här ett tag till och har också fortlöpande kontakt med bolaget. I det korta perspektivet är det bra att vi som ägare kan fortsätta ställa krav på Lundin Oil, säger han." (Källa: Finanstidningen 30 mars 2001). Andra mindre ägare sålde dock ut sina innehav, t.ex. Handelsbanken och Aragon Fonder. Martin Norén, förvaltare för Aragon Fonders småbolagsfond argumenterar dock inte utifrån etiska kriterier utan gör en rent finansiell bedömning "Det är vår bedömning att den information som kommit fram kommer att påverka bolaget negativt tills motsatsen är bevisad. De är dömda på förhand." (Källa: Aftonbladet 20 mars 2001).

Att sparandet är en odemokratisk påverkansform bör dock inte ses som en ursäkt för att strunta i att ta ansvar för de pengar man faktiskt har. Inte minst eftersom de pengar man sparar annars kan användas för propaganda mot oss medborgare för att övertyga oss om olika saker (pil 4), och till lobbying för att övertyga politikerna om att de skall ändra lagar och regler så att de passar företagets vinstintresse (pil 5). Ibland kan detta naturligtvis ske på ett sätt som du sympatiserar med, men ser vi till dagens utveckling sker detta så sällan att det finns goda skäl att ställa krav på sitt sparkapital.

Den viktigaste påverkan på sikt har vi dock genom vårt förhållningssätt till pengar. Så länge en stor del av befolkningen i den rika delen av världen medvetet, eller omedvetet, försöker lura sig själva genom att intala sig att de skulle vara lyckligare om de hade mer pengar och fler prylar, kommer det finansiella systemet att fungera som en förlängd arm av denna längtan. Snabb och hög avkastning, det vill säga mer av allt, kommer då att stå i centrum istället för det goda livet.

Vårt stöd till offentliga finansiella institutioner¹⁴

Ovan diskuterades det finansiella kapital som man som medborgare ger till företag, men det finns även finansiella institutioner som vi har möjlighet att kontrollera som skattebetalande medborgare. För det första betalar vi skatt vilket gör det möjligt för statliga institutioner att ge bidrag eller bygga upp kapital för att låna ut pengar. Dessutom står vi som garant för institutioner som på detta sätt kan låna på den internationella kapitalmarknaden till mycket förmånliga villkor.

Skattestödda finansiella institutioner finns på olika nivåer. På internationell nivå finns exempelvis Världsbanken, Internationella valutafonden och Europeiska Investeringsbanken.¹⁵ På nationell nivå finns bland annat Exportkreditnämnden och Sida, vilka spelar en central roll för samhällsutvecklingen både i Sverige och mottagarländerna. Trots att dessa institutioner är politiskt skapade uppför de sig sällan som om de är en del av vår gemensamma egendom. Istället agerar de ofta som om ett ifrågasättande av deras verksamhet från exempelvis miljöorganisationer är en förölmäpning. Dessutom är det många gånger svårt att få ut information om deras verksamhet eftersom det stora delar av dessa institutioners material är hemligstämplat.

De offentliga institutionernas roll har i vissa länder minskat i betydelse i

14) Detta påverkas via pil A.

15) Med utvecklingsbanker menas banker som instiftats politiskt för att uppnå vissa mål. De flesta heter också någonting med utveckling, t.ex. asiatiska och afrikanska utvecklingsbanken. De politiska banker som verkar i Väst vill dock sällan kalla sig för utvecklingsbanker, t.ex. EIB, men utvecklingsbanker är exakt vad de är. Fram tills nyligen har de nästan inte alls uppmärksammats trots att de står bakom i stort sätt alla större infrastrukturrella projekt. I Sverige är Öresundsbron och de stora motorvägarna exempel på vad EIB har varit med och finansierat.

18 takt med att de privata institutionerna har vuxit i storlek¹⁶, men fortfarande spelar de statliga institutionerna en central roll för den globala utvecklingen.

Förutom rollen som resursöverförare har flera av dessa institutioner en viktig roll då det gäller att utforma regler för den internationella ekonomin och se till att dessa efterföljs. WTO sätter exempelvis upp regler för handel med varor och tjänster, och gör detta på ett sätt som påverkar olika länders inre politiska angelägenheter. På samma sätt skall IMF se till att valutorna är stabila och i detta arbete ger de sig ofta in i olika länder och lägger sig i den ekonomiska politik som bedrivs. Hittills har dessa institutioner främst fokuserat på att öka handeln och investeringarna generellt, men allt fler röster höjs nu för att de skall underordnas demokratiska beslut om de mål som ekonomin är till för, eller bör vara till för, att uppfylla.

Fortfarande är det få journalister och politiker som tar sig tid att sätta sig in i de ekonomiska institutionernas förehavanden. I stor sett är det endast i samband med de våldsamma konfrontationerna vid olika toppmöten som institutionernas agerande ur ett hållbarhetsperspektiv diskuteras. En utveckling som bör uppmärksammas eftersom våld inte skapar förutsättningar för en konstruktiv dialog. Internationellt börjar dock en del att hända och har vi tur kommer det även i svensk press, liksom i kommuner och i riksdagen, kontinuerligt att föras mer initierade diskussioner om de transnationella företagen och de finansiella institutionerna.

Indirekt påverkan genom konsumtion¹⁷

Då finansiell påverkan diskuteras är det självklart att fokusera på de sparmedel man förfogar över, men ytterligare ett sätt att påverka finansiellt sker genom konsumtionen. Om vi bojkottar ett företag så tar vi ett beslut som innebär att företaget inte får ta del av de resurser vi förfogar över. Det betyder att företaget får mindre pengar till forskning, marknadsföring och uppköp av andra företag.

Att då man konsumerar inte bara se till enskilda produkter från företagen utan till företagen som helhet är ännu en relativt ny företeelse i Sverige. Hittills har det främst skett i samband med spektakulära händelser som Shells agerande då företrädare för Ogonifolket hängdes i Nigeria eller i samband med Nestlés marknadsföring av kemisk bröstmjölksersättning i fattiga länder.

I USA har diskussionen kommit något längre och där finns kampanjer för att minska konsumtionen av de produkter som tillverkas av Philip

19 Morris dotterbolag, exempelvis Kraft Food. Anledningen är Philip Morris agerande då det gäller cigaretter, vilket inkluderar allt från lobbying av politiker, marknadsföring mot barn och ohållbart utnyttjande av mark vid tobaksodling.

Frågan hur företagen använder de resurser de får då vi köper deras varor och tjänster är med andra ord något som vi bör fråga oss eftersom varje krona vi ger dem är ett stöd för deras verksamhet. Detta innebär en utvidgning av det traditionella konsumentmaktsperspektivet som fokuserat på hur just den enskilda varan eller tjänsten framställts.

En fråga som allt oftare diskuteras är huruvida de företag man stödjer återinvesterar sina resurser på den egna orten, något som till och med innefattar som Peppar i Stockholm har tagit fasta på. Denna restaurang har en skylt med följande budskap i fönstret:¹⁸

"This Business is Home Owned and Home Operated. Keep your money circulating in your home community, by trading with independent home dealers. Money spent with chain stores and mail order houses leaves the community and does not help build it."

2. DET FINANSIELLA SYSTEMET – EN PRESENTATION

Det finansiella systemet är både ett enkelt och komplext ämne. Enkelt eftersom dess grundläggande funktion inte är svår att förstå, men svårt eftersom det har utvecklats till ett komplext ämne som har en egen vokabulär. Dessutom hanteras astronomiska summor med hjälp av instrument som de flesta människor sällan kommer i kontakt med.

Börjar vi med dess funktion kan vi konstatera att det finansiella systemet i grunden handlar om att överbrygga tid och rum då det gäller överföring av resurser. Förutsättningen är att det finns delar av ekonomin där det skapas ett överskott och andra delar som vill använda detta överskott. I denna situation skapas ett utrymme för en finansiell sektor som kan ansvara för överföringen mellan de som har ett överskott och de som har ett underskott.

Idag har det finansiella systemet växt till ofantliga proportioner. En stor del förmedlas fortfarande genom nationella finansiella marknader, men en allt större del rör sig över gränserna. Den finansiella marknaden får dessutom en allt mer komplex koppling till det övriga ekonomiska

16) För mer information om flera av dessa organisationer går det bra att vända sig till Miljöförbundet Jordens Vänner som nog är den ledande organisationen i Sverige då det gäller analyser av dessa institutioner. Som del av det internationella nätverket "Friends of the Earth" har MJV ett unikt kontaktnät och många av de mest intressanta analyserna av de internationella institutionerna, både privata och offentliga, kommer från detta nätverk. Även på svenska finns ett mindre urval om bl.a. EU:s strukturfonder, Europeiska Investeringsbanken, Exportkreditnämnden och de institutionella ägarna i Sverige. www.mjv.se

17) Detta kan påverkas via pil B

18) Restaurang Peppar, Torsgatan 34, 08-34 20 52. Gränsen mellan ansvarstagande för det egna närsamhället byggt på en känsla av gemenskap och en som bygger på främlingsfientlighet är ibland svår att urskilja. Förmodligen är det därför som många är skeptiska till lokala initiativ. Samtidigt är det viktigt att inte slänga ut barnet med badvattnet. Skall vi lösa de globala utmaningarna vi står inför måste vi ta ett större ansvar för vår närmiljö, men samtidigt behålla känslan av en global samhörighet. Att börja fundera på hur man spenderar pengarna och vart de tar vägen är då en bra början. För en lysande genomgång om det moderna samhälls för- och nackdelar se Marshall Berman, "Allt som är fast förflyktigas – Modernism och modernitet".

20 systemet och till samhällsutvecklingen i stort. Samtidigt har det finansiella systemet fått en intern dynamik där stora summor cirkulerar. Ett exempel är den internationella valutahandeln som nu beräknas uppgå till 15 biljoner kronor, 15 000 000 000 000 kronor, per dag.¹⁹ De stora summorna är resultatet av två faktorer: ökad mängd pengar beroende på en intensifierad internationell verksamhet, inklusive nya finansiella instrument och allt snabbare transaktioner på grund av nya tekniska lösningar. Då den globala ekonomin växer krävs mer pengar, samtidigt ökar transaktionshastigheten vilket gör att pengarna hastigare byter ägare och omsättningen ökar.

För att förstå dagens situation måste vi förstå hur vi hamnat i denna situation. Något som försvårar förståelsen är att dagens accelererade ekonomi är ett resultat av delvis skilda processer. Detta kapitel kommer därför att inledas med två avsnitt där framväxten av spekulation respektive den internationella handeln presenteras innan vi kommer in på den globaliserade ekonomin.

Först av allt måste vi dock skilja på ett antal fenomen, som kommer att beskrivas mer ingående längre fram. Det första är "spekulation", vilket är ett sätt att förhålla sig till marknaden och har funnits åtminstone så länge som det funnits en penningekonomi. Det andra är "internationell handel", vilket är ett system där produktion och konsumtion förutsätter en omfattande handel mellan länder och där de olika länderna i någon utsträckning specialiserat sig på några få varor eller tjänster. Slutligen "den globaliserade ekonomin", vilket är den ekonomi vi har idag där varumarknaderna, tjänstemarknaderna och finansmarknaderna präglas av en ökande gränslöshet där nationsgränser blir allt mindre viktiga.

Uppdelningen kan tyckas märklig eftersom dessa begrepp ofta blandas samman, men det rör sig om olika typer av fenomen som först på senare tid integreras med varandra. Det är först på 80-talet som vi kan börja tala om en verkligt globalt accelererad ekonomi.

2.1 SPEKULATION - EN PRESENTATION

För att kunna förstå dagens spekulationsekonomi måste vi förstå dess historiska framväxt. Men innan vi söker rötterna till dagens situation måste vi klargöra vad spekulation är, något som är lättare sagt än gjort. Trots att begreppet används dagligen finns det faktiskt inte någon entydig definition.²⁰

19) BIS (Bank for International Settlements, på svenska "Internationella regleringsbanken", Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives market activity in April 1998: Preliminary Data. BIS genomför en undersökning vart tredje år för att få en bild av hur den globala situationen ser ut. År 2001 skall en ny undersökning genomföras.

20) Ett problem är att den definition på spekulation som ofta ges i ordböcker "att göra affärer i syfte att utnyttja en prisförändring" inkluderar nästan all ekonomisk verksamhet och därför blir värdelös. Seriösa diskussioner om spekulationsekonomi söker därför en mer nyanserad definition som tydliggör att det är värderingen av en och samma "vara" som spekulanten fokuserar på och att det handlar om att förutse hur andra aktörer kommer att agera.

"When I was young, people called me a gambler. As the scale of my operations increased I became known as a speculator. Now I am called a banker. But I have been doing the same thing all the time"

Sir Ernest Cassell, bankir åt Edward VII ²¹

21

Detta lite skämtsamma citat ger en ganska bra bild av hur spekulation betraktas. Spekulation är nämligen inte någon särskild verksamhet utan snarast ett sätt att förhålla sig till ekonomin. Att det finns ett inslag av spel och risktagande är ett återkommande tema. Samtliga som seriöst ger sig i kast med att analysera spekulationsekonomin kommer därför in på psykologi och gruppdynamik. Att spekulation inte följer rationella regler, särskilt inte om vi använder den fysiska världen som referens, är tydligt. Samtidigt är detta något mycket kontroversiellt, eftersom den teoretiska grunden för marknadsekonomin är antagandet om att vi alla handlar rationellt och att köpare och säljare strävar efter en balans.

Då Nationalencyklopedin ger sig i kast att definiera spekulation ser det ut på följande sätt:

"(senlat. specula'tio 'överbäggande', 'observation', av lat. spe'culor 'observera'; utforska') 1 inom ekonomi köp eller försäljning av bl.a. valutor, värdepapper och fastigheter i syfte att tjäna pengar på framtida pris- eller kursförändringar. Numera har termen en tydligt negativ innebörd, och spekulation betraktas som en ur samhällsynpunkt suspekt verksamhet, ofta av kortsiktig och riskfylld natur. Ännu under årtiondena före första världskriget användes termen i mer allmän betydelse utan negativ innebörd. Kortsiktig börshandel har positiva effekter genom att öka omsättningshastigheten och göra värdepappersmarknaderna mer likvida. Spekulation som ett uttryck för osunt risktagande är därför närmast en fråga om hur allmän och omfattande spekulationen är och i vilken utsträckning den får skadliga effekter på samhällsekonomi och samhällsmoral i övrigt."

Blir vi klokare av detta? Vad är egentligen spekulation och vilka är det som spekulerar? Nasser Saber har gjort en av de mest seriösa analyserna av modern spekulation. Han konstaterar att väldigt få ekonomer tycks ha en förståelse för området. Genom sin analys stödjer han också det mer känslomässiga, men betydligt mer kända resonemang, om marknadens irrationella flockbeteenden som bland andra Georg Soros fört.²²

Spekulation definieras, enligt Saber, som den verksamhet som utgår från att prisförändringar sker – ju större desto bättre och ofta utan någon hänsyn till vad som sker i den fysiska världen. Spekulanterna går därför in

21) Citerat i Chancellor (1999), sid. ix.

22) Varken Saber eller Soros är motståndare till internationell ekonomi, eller kortsiktiga kapitalflyttningar. De är dock överens om att spekulation är en udda fisk i den internationella ekonomin eftersom den motverkar och lever av obalans, samtidigt som ekonomisk teori bygger på jämvikt. De anser därför att någon form av regelverk är nödvändigt för att stabilisera det ekonomiska systemet.

22 i och köper något endast då de förväntar sig en prisförändring. Men om det är känt att prisförändringen skall ske försvinner naturligtvis möjligheterna för spekulanten, eftersom säljarna anpassar sina priser till denna situation. Spekulanternas verksamhet begränsas därför främst till enstaka och oväntade prisförändringar, eller till situationer där de själva kan överraska och påverka marknaden.

Två saker är nödvändiga att greppa om man skall förstå spekulatören och dess utveckling. För det första är tiden spekulatörens fiende, i och med att fler saker kan ske som spekulanten inte förutsett ju längre tiden går. För det andra handlar det om att förutse hur andra aktörer på marknaden skall agera, inte vad som händer utanför spekulanternas värld, det vill säga den värld där varor produceras och människor lever. Inte minst det senare har inneburit att kritik riktats mot spekulatören även från framträdande personer inom det ekonomiska systemet.²³

Spekulationens historia

Många tror att spekulatören är ett nytt fenomen som dykt upp de senaste åren med begrepp som "finansvalpar" och kända finansmän som George Soros. Faktum är att spekulatören har en mycket lång historia och det kan vara värt att göra en tillbakablick. En tillbakablick ger lite distans till dagens situation, men också en insikt om att vi i en penningekonomi aldrig kommer att bli av med spekulatören. Frågan är istället hur vi skall hantera den.²⁴

Att man, vilket till exempelvis hävdas i Nationalencyklopedins definition, tidigare använde ordet spekulatören i mer allmän betydelse utan negativ innebörd är inte helt sant. Under hela historien har jakten på pengar och obegränsad profit av de flesta betraktats som något sjukt, en verksamhet som endast lågt stående personer utan andlig och filosofisk skolning ägnar sig åt. Platon såg till exempel ekonomernas roll i samhället som en tillgång endast om de såg till att filosoferna fick resurser att bedriva sin verksamhet. Joseph Penso de la Vega skrev 1688 att "[the] game [of speculation] is an affair of fools"²⁵

Om vi försöker hitta de första tydliga spåren av spekulatören finner vi redan i romarriket en verksamhet som passar in på de flesta definitioner av spekulatören. I Rom kallades dock inte en person som spekulerade för "speculator", en som håller utkik, vilket man skulle kunna tro. Istället kallades de för "quaestor", en sökare. Dessa personer träffades utanför Forum nära Castors tempel. Där handlade de med olika varor och använde olika

23) Percy Barnevik har t.ex. yttrat en oro över att spekulatören innebär att vi får mindre långsiktiga investeringar. Men även långt tidigare kritiserade Adam Smith spekulatören och kallade det för en bakvänd skönhetsstävling där vinnaren var den som kunde gissa vem som övriga domare ansåg vara den vackraste.

24) Naturligtvis går det att tänka sig en situation då inga människor skulle ägna sig åt spekulatören, men det är förmodligen samma dag som alla slutat röka och spela spel. Till skillnad från de två sista krävs det dessutom bara några få spekulanter för att hela samhället skall påverkas. Även om ingen spekulerar kan man därför argumentera för att det borde finnas regler för att hantera detta i det fall det uppstår.

25) Citerat i Chancellor (1999), sid. 11.

taktiker för att påverka priserna.

Mycket tyder också på att det fanns en levande diskussion om denna verksamhets problem. Bland annat skrev Cicero att ärofulla män skulle undvika att köpa andelar i offentliga företag för att spekulera i dessa.²⁶

Tre hundra år efter Kristi födelse gjorde motsvarigheten statsfullmäktige i staden Mylasia, i nuvarande Turkiet, följande uttalande då det spekulerades genom hamstring av kryddor:

*"Själva säkerheten i staden är hotad av illviljan och skurkaktigheten hos ett fåtal personer som angriper och rånar staden. Genom dessa har spekulatören i handeln trängt in på marknaden och förhindrar staden från att garantera tillgång till livsnödvändiga produkter, med resultatet att många av stadens innevånare, och faktiskt samhället i stort, lider av brist."*²⁷

Under lång tid balanserade kyrkan i viss mån den ekonomiska makten, även om de ofta arbetat tillsammans med de starka ekonomiska intressena. Många ledande företrädare inom kyrkan tog dock tydligt avstånd från avarter av ekonomisk verksamhet. S:t Augustin placerade till exempel den obegränsade hungern efter profit bland en av de tre värsta synderna, tillsammans med den obegränsade hungern efter makt och sexuella perversioner.²⁸

Under medeltiden såg man sig också tvungen att ingripa då akuta problem som svält uppstod. Att bygga upp spekulativa lager under dessa tider var därför olagligt och i Italien introducerades år 1351 en lag mot att sprida rykten för att sänka priserna på statliga tillgångar.

Den kanske mest kända historiska spekulationshistorien, som går under namnet *tulpomanin*, kommer från Holland där handeln med tulpanlökar i början av 1600-talet antog otroliga proportioner. Bakgrunden var en ekonomisk situation där en blomstrande ekonomi frigjorde resurser hos många grupper i samhället. Tulpanlökarerna var från början ett exotiskt inslag som först i mitten av 1500-talet började importeras från Turkiet.

Från att ha varit en verksamhet som omfattade några få samlare kom allt fler lycksökare att engagera sig i handeln med tulpanlökar. Från en vanlig handel utvecklades auktioner och slutligen terminsaffärer.²⁹ Det är svårt att förstå omfattningen och storleksordningen på tulpanlöks handeln. Genom att utgå från den genomsnittliga årsinkomsten som var mellan 200 och 400 Guilders och det faktum att man på denna tid fick ett mindre hus på landet för 300 Guilders kan vi få en viss uppfattning om storleksordningen. Ett litet hus var nämligen ingenting mot de priser som vissa lökar kunde inbringa. På ett par veckor gick priset på en enda Gouda lök

26) Cicero, Ad. Familias XII, 10.2 ur Chancellor (1999), sid. 5.

27) Egen översättning ur Chancellor (1999), sid. 6. Från Mikhail Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford, 1957), sid. 472.

28) Han gjorde detta bl.a. i sin text *On the Morals of the Manichaeans* [De Moribus Manichaeorum] från 388 e.Kr.

29) En terminsaffär är en affär där köparen och säljaren kommer överens om ett pris för en vara/tjänst som levereras vid ett senare tillfälle.

upp från 20 till 225 Guilders. En Generalissimo gick upp från 95 till 900 Guilders. Två och ett halvt kilo av gul Croenen-lök ökade från 20 till 1200 Guilders, det vill säga en ökning från motsvarande en månadslön till fem årslöner.

Vad som är viktigt att komma ihåg är att den största delen av denna handel inte direkt genomfördes med kontanta medel utan i terminer, det vill säga att köparna lovade att betala ett pris för lökar som skulle levereras senare. Dessa köpare behövde bara betala en mindre del av det slutliga priset och kunde sedan sälja vidare rätten till lökarna till andra köpare.

Den tredje februari 1637 kollapsade tulpanmarknaden plötsligt. Ett rykte om att det inte fanns några köpare hade spritt sig samtidigt som våren närmade sig och många oroade sig för om det verkligen fanns pengar att betala för de lökar som skulle levereras.³⁰

Det är lätt att ironisera över denna typ av handel och många drar idag paralleller mellan tulpanlökarna och de uppblåsta aktiekurserna på IT-företag som gick med massiv förlust. Vad de flesta missar är dock den grundläggande logiken i spekulatörsekonomin, nämligen att det reella värdet och den långsiktiga hållbarheten är oväsentlig. Som spekulant är det enda som är intressant hur länge det går att göra vinst. Om det finns anledning att tro att priserna fortsätter att stiga så fortsätter man att investera. Om priserna sedan går ner gäller det att sälja så fort som möjligt.

Idag är diskussionen kring spekulatörsekonomin märkvärdigt tyst, möjligen med undantag av kravet på att införa någon form av skatt på internationell valutahandel.³¹ Den självklarhet som spekulatörsekonomin behandlas med idag är dock ett nytt fenomen, 1946 sade till exempel president Truman att "grain prices...should not be subject to the greed of speculators who gamble on what may lie ahead of our commodity markets".³²

Denna typ av resonemang var under lång tid vanliga bland politiker. Även bland politiker, som senare kom att driva en politik som befrämjade spekulatörsekonomin, kunde kritik mot spekulatörsekonomin höras. Följande citat kommer från en ung Margaret Thatcher som 1961 i underhuset formulerade sig på följande sätt: "It is the speculators in shares that we want to get at... The person who is making a business of buying and selling shares, not to hold them for the income-producing properties, but to live on the profit he makes from transactions".³³

Vi kommer att återkomma till moderna former av spekulatörsekonomin senare då den globaliserade ekonomin diskuteras, men först skall vi se närmare på en annan utveckling som gjort att spekulatörsekonomin idag får helt andra konsekvenser: framväxten av en internationell handel.

30) Historien om de holländska lökarna finns i många böcker och tas upp i Nationalencyklopedin under rubriken "Tulpaner". För en utförligare diskussion se Wilfrid Blunts, Tulipomania.

31) Mer om detta i avslutande avsnittet om lösningar.

33) citerat i Chancellor (1999), sid. 234 från Martin Mayers, Markets (New York, 1988), sid. 11.

33) citerat i Chancellor (1999), sid. 234 från Robert Salomon, The International Monetary System 1945-81 (New York, 1982), sid. 186.

2.2 INTERNATIONELL HANDEL, EN PRESENTATION

Om spekulatörsekonomin fokuserar på ett särskilt sorts ekonomiskt agerande, så fokuserar internationell handel på hur varor och tjänster produceras och konsumeras runt vår jord. De centrala frågorna behandlar den internationella arbetsdelningen, dominerande aktörer och möjligheterna för människor att utforma sin egen utveckling.

Under nästan hela vår historia har handeln varit lokal.³⁴ Tidigare krävde handeln korta transporter och fokuserade på varor som syftade till att tillfredsställa grundläggande behov. De flesta samhällen var i stort sett självförsörjande och handeln försiggick på torg och marknader, där man med viss regelbundenhet träffades för att köpa eller byta till sig varor man saknade. Den långväga handeln var marginell, både i fråga om volym och ekonomisk betydelse. Varorna var ofta till för en liten rik elit. Denna elit använde handeln för att tillfredsställa lyxbehov som ovanliga tyger, kryddor och smycken.

Den lokala marknaden hade fördelen att den var överskådlig och att prissättningen kunde ske utifrån relativt god information. Denna information behövde inte bara gälla varan, utan en man som behandlade sina husdjur dåligt kunde få svårt att sälja sina varor. På detta sätt kunde marknaderna fungera som relativt goda approximationer för de ekonomiska teorier som ligger till grund för marknadsekonomin.³⁵

Samtidigt är det viktigt att inte romantisera denna tid. Marginalerna var små och vid missväxt fanns små möjligheter att få tag på mat. De sanitära förhållandena var många gånger mycket dåliga. Synen på avvikande människor var ofta extrem och förföljelse av de som avvek vanlig. Att gå tillbaka till denna tid är med andra ord inget som någon förespråkar, även om kritiker av det nuvarande systemet ofta anklagas för att vilja göra det.

Oavsett hur vi väljer att bedöma denna tid kan vi dock konstatera att den ligger bakom oss och att det var Europa som kom att stå i centrum då den internationella handeln tog fart. Frågan varför det blev just Europa som kom att ta steget från marginell lyxhandel till en mer storskalig handel där även basvaror inkluderades, har forskarna tvistat om länge. Under lång tid var till exempel Kina långt mer tekniskt avancerat än Europa och flera kinesiska expeditioner var tidigt ute och undersökte nya resrutter, även om de aldrig nådde ända fram till Europa.³⁶

34) Det finns undantag från detta och både i romarriket och i Kina fanns det en relativt utbyggd handel som inkluderade basvaror som producerades långt ifrån den plats där de till slut konsumerades.

35) Traditionell ekonomisk teori utgår från flera antaganden som passar bättre på dessa små marknader än dagens globala marknader. T.ex. jämnstarka aktörer, alla aktörer har lika tillgång till information och handeln sker utan tvång.

36) Från Kina kommer många av mänsklighetens uppfinningar. Pappret uppfanns t.ex. innan 400-talet f.Kr. Den moderna tryckkonsten med rörliga typer som i Europa uppfanns av Gutenberg på 1400-talet, uppfanns i Kina nästan 400 år tidigare. Kompassen och krutet är två andra exempel på uppfinningar som härstammar från Kina.

En teori om varför det blev just Europa som kom att utveckla en omfattande internationell handel har att göra med Romarrikets fall. I de flesta kulturer har majoriteten av befolkningen levt ur hand i mun samtidigt som en liten elit använt det överskott som folket skapat till lyxkonsumtion. Då romarriket föll skapades ett historiskt unikt utrymme för handelsklassen att agera och utvecklas fritt. Istället för att beskattas kraftigt kunde de återinvestera resurser i sin verksamhet och på detta sätt få fart på den ekonomiska utvecklingen.

I slutet av 1400-talet påbörjades en accelererad internationell handel där ett antal handelsnationer utkristalliserade sig och där den ekonomiska makten i världen flyttade till nordvästra Europa. Denna handel skapade en historiskt sett helt ny typ av maktgeografisk fördelning. Ofta talar man om framväxten av en indelning av världen i Nord och Syd, där Europa, det vill säga Nord, fungerade som förädlare och konsumerande centrum och de kolonialiserade länderna, det vill säga Syd, som ett producerande periferi.³⁷

Under 1800-talet formades för första gången i världshistorien en omfattande internationell arbetsdelning där de tidigt industrialiserade länderna, med England i spetsen, stod för förädlingen av varor från andra delar av världen. De fattiga länderna i sin tur blev i stor utsträckning reducerade till råvarubodar åt den rika delen av världen.

Den internationella handeln skedde i samspel med, och var en nödvändig förutsättning för, den snabba industrialiseringen. Den accelererade industrialiseringen behövde råvaror vilket den internationella handeln tillhandahöll. Samtidigt skapade industrialiseringen effektivare sätt att exploatera och förflytta naturresurser.

Då vi idag talar om att marknaden skall styra så är det lätt att förtränga att förutsättningarna för olika delar av världen liksom olika grupper är beroende av historiska faktorer. Oavsett vad vi tycker om dem så har vi idag inte en situation med jämlika aktörer, vilket varje internationellt och nationellt regelsystem bör ta hänsyn till.

2.3 DAGENS GLOBALISERADE EKONOMI³⁸

Betraktar vi dagens globaliserade ekonomi ur ett historiskt perspektiv kan vi urskilja tre tidsperioder. En första period från 1944 till 1973 då det institutionella regelverket formades och aktörerna började agera allt mer globalt. Sedan en andra period som sträcker sig från 1973 till Berlinmurens fall 1989. Slutligen en tredje period från murens fall fram till idag.

Då vi diskuterar den globaliserade ekonomin är det viktigt att komma

37) Det finns ett otal teorier kring hur denna värld växte fram och Wallersteins tanke på centrum, semiperiferi, periferi samt Stavrianos tankar kring kommersiell kapitalism och kolonialisering är bara två exempel.

38) Med global innebär att samtliga delar av planeten är inkluderad och/eller påverkad av det ekonomiska systemet. Det betyder INTE att situationen ser likadan ut överallt.

ihåg att detta inte är en homogen ekonomi. Tvärtom är det just länders olika förutsättningar som utnyttjas så att effektivast möjliga resursallokering sker. Det vill säga företagen beger sig till de platser där de kan få tag på råvaror och tillverka sina varor på billigaste sätt, eller sälja sina varor till högsta pris.

Bretton Woods

Börjar vi med historien från 1944 kan vi ur ett institutionellt perspektiv hitta en tydlig början på den globala ekonomin. En stor del av den internationella arkitektur som vi idag har för att reglera ekonomin formades nämligen under den så kallade Bretton Woodskonferensen 1944. Där skapades Världsbanken och Internationella valutafonden (IMF), samt ett embryo till det som först var GATT och sedan blev Världshandelsorganisationen (WTO). Olika grupper har velat tillskriva detta möte varierande betydelse. Men det har tveklöst spelat en central roll för det ekonomiska systemet.

"Economic globalization in its present form was deliberately designed by economists, bankers, and corporate leaders to institute a certain form of economic activity. It is an invented, experimental system; there is nothing inevitable about it.

Globalization in its recent form even had a birthplace and birthdate: Bretton Woods, New Hampshire, 1944. It was there that a design was agreed to by the leading industrial nations. The WTO, the IMF, the World Bank, et. al. were instruments that grew out of the design plan, to facilitate and further the process."

Corporate Europe Observatory

Nationalencyklopedin skriver t.ex. på följande sätt:

"Bretton Woodsavtalet, avtal från 1944 rörande internationellt samarbete. Bretton Woods i New Hampshire, USA, var i juli 1944 mötesplats för en internationell konferens, som lade grunden till den världsekonomiska ordning som präglade efterkrigstiden."

Vid denna konferens möttes de rika länderna för att se hur världen skulle utvecklas. I fokus stod frågan om hur Europa skulle byggas upp efter kriget. Då det gällde den övriga världen rådde en förenklad och linjär syn på utveckling där frågan var hur de fattiga länderna så fort som möjligt skulle bli som de rika länderna.

Även om Bretton Woodsinstitutionerna hade stora brister redan från

början så var de faktiskt bättre balanserade då än vad de är nu. Med tanke på den kritik som dessa institutioner utsätts för idag kan det verka förvånande att demokrati och icke-ekonomiska hänsyn faktiskt var centrala delar vid bildandet av Bretton Woodsinstitutionerna. Denna hänsyn har dock gradvis försvunnit och ersatts av ett snävare ekonomiskt perspektiv, paradoxalt nog i takt med att frågan om en hållbar utveckling har blivit allt viktigare i övriga delar av samhället.

Bretton Woodsinstitutionernas historia och samspel med det övriga internationella systemet är mycket komplext och kan inte diskuteras i detalj här. Genom att belysa ett antal aspekter och historiska händelser kan dock det schizofrena i dagens internationella regelverk åskådliggöras.

Det första som är intressant att notera är att Bretton Woodskonferensen hölls innan FN bildades. Att man skapar verktygen för den internationella utvecklingen innan man kommit överens om målen är naturligtvis olyckligt och är något som fortfarande skapar problem. Resultatet är att Bretton Woodsinstitutionerna fortfarande har ett oklart förhållande till FN och de regelverk som utvecklas inom FN:s regi.

I teorin borde det inte vara några större problem eftersom det i stort sett är samma länder som är medlemmar i Bretton Woodsinstitutionerna som i FN, men i praktiken har det många gånger uppstått spänningar. Problemen har ökat på senare tid då flera av FN:s regelverk har börjat växa sig lite starkare och Bretton Woodsinstitutionerna brist på hållbarhetsperspektiv blivit tydligare. Anledningen till detta beror främst på att olika ministrar lever i skilda världar så att den ojämlikhet som finns nationellt förstärks internationellt. Till FN-konferenserna kommer ofta de mindre inflytelserika ministrarna t.ex. miljö- och socialministrar, medan det är de starka ministrarna, till exempel utrikes-, närings- och finansministrar, som deltar vid Bretton Woodsinstitutionernas möten.

Eftersom det inte finns något som motsvarar en världsregering där den övergripande politiken kan diskuteras och ansvar utkrävas har det internationella systemet fått en väldig slagsida. De enda regelverken som verkligen fungerar är de ekonomiska, vilka har utvecklats i stort sett helt utan hänsyn till sociala och ekologiska konsekvenser.

Insikten om att Bretton Woodsinstitutionerna inte tar hänsyn till alla viktiga frågor är inte ny. Om vi går tillbaka till bildandet 1944 kan vi konstatera att det fanns en önskan att skapa tre institutioner med en klar arbetsfördelning. IMF skulle bevaka den fasta växelkursen som man fått genom att binda dollarn till guld och alla andra valutor till dollarn. Att man ville ha fasta växelkurser var självklart eftersom man ansåg att fly-

tande växelkurser skapade instabilitet.

Världsbanken, IBRD, skulle ge långsiktiga lån för att fattigare delar av världen skulle kunna ta sig ur fattigdomen.³⁹ Slutligen försökte man skapa en internationell handelsorganisation (ITO). Detta misslyckades dock eftersom starka företag i USA motsatte sig en internationell organisation som skulle reglera världshandeln. ITO får inte förväxlas med dagens WTO utan var tänkt att bli en organisation mer lik den som många kritiker vill se WTO förvandlas till. ITO skulle bland annat ha sysselsättning och rättvis handel på sitt bord, något som företagen ställde sig skeptiska till.

Redan från början skapades det med andra ord ett haltande system där viktiga delar fattades för att det internationella systemet skulle kunna utvecklas på ett sätt som alla kunde få nytta av.⁴⁰

Ett internationellt system växer fram

Så snart institutionerna började agera upptäckte man att världen var lite mer komplicerad än man räknat med. Världsbankens lån var ointressanta för Europa som tyckte att villkoren var för dåliga. Istället gjorde man upp med USA om Marshallhjälpen. Detta gjorde att Världsbanken fick söka sig till fattigare länder som inte kunde ställa samma villkor som Europa. Många av dem var dock så fattiga att de inte hade någon möjlighet att få lån. Världsbanken skapade då två armar, en som skulle ge mer bidragsslika lån till de fattigaste, de så kallade mjuka lånen genom IDA.⁴¹ En annan som skulle fungera mer på kommersiella villkor, IFC.⁴²

Parallellt med detta fördes diskussionerna om mänskliga rättigheter. Det visade sig att olika länder hade olika syn på den fråga som filosofer brottats med i alla tider. Hur skall man förhålla sig till skillnaden mellan positiva och negativa rättigheter? USA gick i spetsen för att man endast kunde komma överens om negativa rättigheter, det vill säga att folks frihet inte skulle inskränkas. Andra länder, som i de flesta fall hade någon form av välfärdsstat, ansåg att det var naivt att tala om endast negativa rättigheter. De menade att de negativa rättigheterna endast skulle bli

39) Ur NE: "Världsbanken är en överstatlig institution för utvecklingshjälp till länder över hela världen. Förutom den egentliga banken, Internationella banken för återuppbyggnad och utveckling (eng. International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), hör Internationella finansieringsbolaget, IFC, och Internationella utvecklingsfonden, IDA till V. Dessutom är två stödorgan knutna till gruppen: ICSID (International Centre for Settlement of Investment Disputes) för skiljedom om tvister ifråga om u-landsengagemang (grundat 1966) och MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) för försäkringsgarantier vid u-landskrediter m.m. (grundat 1988). IBRD började sin verksamhet 1946, som ett resultat av Bretton Woods-avtalet 1944".

40) Att världsekonomin behöver regler om den skall vara rättvis är inte något kontroversiellt. Anledningen var att man såg att frihandeln gav ett större överskott, men att detta fördelades ojämnt. Eli Heckscher och Bertil Ohlin presenterade redan på 20- och 30-talet de teorier som visade att detta var fallet.

41) Ur NE: "Internationella utvecklingsfonden, Internationella utvecklingsfonden, Washington, grundades 1960 inom Världsbanksgruppen (IBRD) som komplement till ordinarie kreditgivning på bankmässiga villkor. Genom IDA lämnas särskilt förmånliga krediter till de fattigaste u-länderna".

42) Ur NE: "International Finance Corporation, Internationella finansieringsbolaget, bildades 1956 inom Världsbanken (IBRD) för att med lån och aktieandelar samt i nära samarbete med privata finansiärer stödja u-ländernas ansträngningar inom den privata sektorn".

30 tomma ord om människor inte garanteras utbildning, mat och någonsans att leva.

Till slut enades man 1948 om den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna. Detta var bara en deklaration och det var inte klart vad detta betydde mer än att länderna skrivit under ett gemensamt papper. Arbetet fortsatte lite i skymundan och 1966 fick vi till slut en konvention om de mänskliga rättigheterna som var folkrättsligt bindande. Fortfarande saknas dock ett fungerande sanktionssystem och ett tvistlösningssystem.

Under 60-talet fördjupas dock kritiken mot det rådande ekonomiska systemet och en process påbörjas som snabbt leder fram till den förvirring och schizofreni som präglade både det nationella och det internationella systemet sedan dess. I slutet av 60-talet börjar nämligen allt fler forskare, ideella organisationer och intellektuella på allvar att ifrågasätta det moderna projektet.⁴³ Tanken på utvecklingen som en linjär process, där allt bara blir bättre hela tiden, utmanas.

Det blir under denna tid allt tydligare att moderniseringen i de rika länderna har en baksida. De fattiga länderna blev inte automatiskt rikare, vilket man trodde. Tvärtom insåg man att vårt sätt att handla med dem förhindrade dem att utvecklas på det sätt de önskade, eller till och med presade dem in i en ännu sämre situation. Samtidigt börjar de första giftlarven dyka upp. Larm om exempelvis färre fåglar på grund av kvicksilver i äggen och olika gifter i fisken som vi skall äta kom som överraskningar. DDT, PCB, kvicksilver, och liknande var ju "moderna" uppfinningar som man först inte kunde tro hade några negativa bieffekter.

Den enkla utvecklingen utmanas

Då bevisen inte längre gick att ignorera och den första miljökonferensen i FN:s historia, Stockholmskonferensen, avslutats 1972 slås den första tydliga institutionella kilen in i det internationella systemet. Genom att efter Stockholmsmötet skapa FN:s miljöprogram (UNEP) och ge det ett mandat att övervaka och samordna det globala miljöarbetet kan man säga att förvirringen institutionaliserades, eftersom det globala miljöarbetet i stor utsträckning gick ut på att försöka hantera de problem som de ekonomiska institutionerna skapade.

För personer som arbetar med miljö- och utvecklingsfrågor är historien med FN-konferenser ofta något man känner till ganska bra, men vi får inte glömma bort att detta inte har varit något som övriga delar av samhället brytt sig särskilt mycket om. Särskilt inte de ekonomiskt starka aktörerna

43) Mest känd är förmodligen Romklubben som bildades 1968 på initiativ av den italienske industrimannen Aurelio Peccei (1908–84) med syftet att bedriva framtidsstudier. Klubben uppmärksammades särskilt genom rapporten Tillväxtens gränser (1972). I rapporten tydliggjordes resursbegränsning och de fysiska hindren för o begränsad ekonomisk tillväxt.

31 oavsett om vi ser till transnationella företag, riksbankar, eller de departement som ansvarat för ländernas ekonomi.

Ser vi till tiden för Stockholmskonferensen är det lätt att förstå att de ekonomiska aktörerna inte ägnade konferensen någon större uppmärksamhet. Hela deras värld höll nämligen på att rasa samman när, parallellt med Stockholmskonferensen, dödsstöten för det internationella ekonomiska systemet kom. President Nixon i USA frigjorde nämligen den 15 augusti 1971 dollarn från guld. 1973 övergavs de fasta växelkurserna och den andra perioden i den globaliserade ekonomins historia började.

En ny situation

I och med att guldmyntfoten övergavs var Bretton Woodsperioden över, även om Bretton Woodsinstitutionerna fortsatte att existera. För Världsbanken var situationen inte lika akut eftersom det fanns länder som var i behov av att låna pengar. IMF, som skulle se till att de fasta valutakurserna var stabila, fick det dock svårare eftersom dess funktion blev meningslös. Genom oljekrisen hamnade många länder i kris och IMF började låna ut pengar till de krisdrabbade länderna. På detta sätt lyckades institutionen snabbt hitta en ny roll för sig i ett system med rörliga växelkurser. Resultatet blev att vi fick ett nästan helt nytt IMF utan att frågan om hur det internationella samfundet skall agera för att skapa stabilitet i ett system med rörliga växelkurser diskuterades.⁴⁴

Ibland hör man från olika håll argument som bygger på antagandet att det var bättre då det monetära systemet var bundet till guld, eftersom det då fanns en verklig grund för ekonomin. Guld är dock också något som har ett fiktivt värde och genom att länderna med sina guldlager var stora konsumenter av guld, fick guld en stor del av sitt värde utifrån ländernas behov av en guldmyntfot.⁴⁵ Viss stabilitet har dock guldmyntfoten gett och då vi tidigare i historien övergav guldmyntfoten har spekulation mot valutorna ökat, till exempel i Frankrike 1720 och i USA 1860.⁴⁶ En ekonomi som kopplas till något fysiskt har dock fördelen att den

44) Rent formellt löstes frågan om IMF:s roll genom att man 1978 genomförde en stadgeändring (Second Amendment), som gick ut på att tills vidare söka en ny fixeringspunkt med s.k. särskilda dragningsrätter (SDR, rätt för medlem i Internationella valutafonden att mot sin egen valuta erhålla utländska valutor för att överbrygga likviditetsbrist och stärka sin betalningsförmåga). SDR var redan knuten till IMF och hade varit en relativt stabil valutaenhet, som bestod av värdet på ett antal enskilda valutor. På olika sätt underlättades användningen av SDR, förut bara förbehållen stater, och den har kommit att utnyttjas i allt större utsträckning som räkneenhet i organisationer, avtal o.d.

45) Ur NE: "Guldmyntfot innebär att ett lands valuta är baserad på guld genom att centralbanken säljer och köper guld till en fast kurs. Detta förutsätter att centralbanken har en guldreserv som står i ett visst förhållande till den utelöpande sedelmängden. Enligt 1873 års myntlag var tiokronan huvudmynt, innehållande 1/248 kg fint guld. Vid inlämnande av guld hade man rätt att mot en mindre avgift (slagskatt) få ut motsvarande vikt i guldmynt. Om flera länder har guldmyntfot kommer deras valutor att vara bundna till varandra genom approximativt fasta växelkurser. G innebär att ett lands prisnivå är beroende av guldpriset och guldinnehållet i huvudmyntet; inflationen kan därför bara framkallas av fallande guldpriser, t.ex. i samband med ökad guldproduktion. Samtidigt som g. eliminerar de flesta orsakerna till inflation ger den små möjligheter för statsmakterna att genom penningpolitiska åtgärder påverka konjunkturläget".

46) Chancellor (1999), sid. 237.

påminner oss om att jorden är ändlig och att fysisk materiell tillväxt bara är möjligt till en viss punkt i ett levande system. I levande system är det nämligen bara vid sjukdomar som vi ser tillväxt som inte mattas av. Vid cancer, bakterie- och virusinfektioner ser vi ibland exempel där tillväxtbromsen saknas och som, om inte åtgärder vidtas, leder till döden.

Utmaningen för de internationella ekonomiska institutionerna då de fasta växelkurserna övergavs kan knappast överskattas. Förutom att det råder stor osäkerhet om hur ett sådant system fungerar, så sker detta i en tid då de transnationella företagen växer sig allt starkare och tekniken gör det möjligt att integrera världshandeln allt mer.

Murens fall

Den tredje perioden i den globala ekonomin kan vi datera till 1989 och Berlinmurens fall. Då fick vi en politisk globalisering där de som företrädde ett snävt ekonomiskt perspektiv med nyliberala drag tog initiativet inom de demokratiskt kontrollerade institutionerna. Resultatet av denna enda vägens politik var ett paradigmskifte, inte minst då det gällde synen på kapitalrörelser där större och snabbare blev samma sak som bättre.

Under industrialiseringens hundra år fram till 1960 så hade pengar, banktillgångar, försäkringar, etcetera., haft en tydlig nationalitet och rörde sig främst inom det land där de uppkommit. Självklart fanns det redan tidigt utländska lån och obligationer, men det var enkla affärer från ett land till ett annat. Då pengar rörde sig över gränserna var det under övervakning från riksbankerna och andra ansvariga institut. Pengarna som cirkulerades var mynt och sedlar. Inte sällan så förflyttades pengar i fysisk form vid köp, även om man telegraferade pengar i liten skala redan i slutet av 1800-talet.

Idag är penningtransaktioner i stort sett gränslösa och är svåra att hänföra till något speciellt land. Sedan 80-talet har det blivit allt vanligare med lån i ett land, i ett annat lands valuta, till en låntagare i ett tredje land. Lånen ges dessutom allt oftare av ett syndikat av banker som är spridda över världen.

Ökad gränslöshet

Att pengarna blir mer rörliga diskuteras ofta som ett abstrakt fenomen som bara har att göra med de stora företagen, men om vi går ner på detaljnivå ser vi att samma trend också gäller för enskilda individers agerande. Allt fler sparar exempelvis utomlands och allt fler struntar i att skatta för detta. Hur stora summor som inte redovisas är av naturliga skäl svårt att

veta. Enligt Riksskatteverket (RSV) så finner man en restpost på omkring 300 miljarder kronor som man inte vet vart den tagit vägen, och enligt beräkningar från finansdepartementet ökade utlandssparandet under 1998 med 21 miljarder till 353 miljarder.⁴⁷ Utvecklingen går dessutom väldigt fort och det oredovisade utlandssparandet var enligt SCB mindre än 50 miljarder kronor 1980, drygt 100 miljarder 1990 och över 350 miljarder 2000.⁴⁸

Att flytta resurser för att komma undan beskattning är något som är väldigt lätt för aktörerna på den internationella arenan. Det har uppmärksamats bland annat då det gäller de transnationella företagens utnyttjande av skatteparadis. Dessa skatteparadis stod 1994 för 1,2 procent av världens befolkning och 3 procent av världens BNP, men för 26 procent av tillgångarna och 31 procent av nettovinsterna hos amerikanska multinationella företag.⁴⁹

Bevakningen av skatteplanering och skatteflykt är väldigt bristfällig. Anledningen är främst att det är mycket svårt att få ut information från de länder och banker som är inblandade. Dessutom ägnar sig även flera av de internationella mediaföretagen åt mycket avancerad skatteflykt, något som naturligtvis minskar deras incitament att bevaka frågan. News Corporation betalade mellan 1995 och 1999 sex procent i skatt trots att skatten i de länder där företaget främst verkade i, USA, Australien och Storbritannien, var 35, 36 och 30 procent. Anledningen till den låga skatten är att man använde sig av i stort sett okända företag placerade i skatteparadis. Under 90-talet var det därför inte Sunday Times eller BskyB som redovisade högst vinst, det var New Publishers. Detta företag på Bermuda hade under sju år tjänat 1,6 miljarder pund, en stor summa för ett företag som inte hade några anställda, eller någon möjlighet till inkomster utanför Murdochs företag.⁵⁰

Även om man sedan 70-talet har diskuterat utmaningarna för det internationella systemet så har det först under slutet av 90-talet möjligt tillåtet att diskutera mer omfattande åtgärder för att reglera den internationella ekonomin. Det har dock varit en lång och mödosam väg som länge präglades av samma logik som vid kärnkraftsolyckor – där experterna hävdade att just denna gång var den sista och att det aldrig kommer hända igen. För varje finansiell kris har det dock blivit allt svårare att hävda att det var en olyckshändelse som egentligen inte kunde hända.

Även om det är tydligt att den nuvarande utveckling är ohållbar diskuteras konkreta förslag på hur förändringarna skulle kunna se ut i stort sett bara i akademiska kretsar och bland ideella organisationer. De mer kon-

47) RSV 2000:9.

48) RSV 2000:9, sid. 382.

49) RSV rapport 2000:9, sid. 389. Samma rapport berättar vidare också att en studie "som analyserat åren 1984-1992 fann att det typiska transnationella företaget i slutet av perioden var dubbelt så troliga att lokalisera sin verksamhet till områden med låg skatt, jämfört med förhållandet vid periodens ingång."

50) Economist, 20 Mars 1999, citerat i Oxfams studie "Tax Havens: Releasing the Hidden Billions for Poverty Eradication", sid. 8.

34 servativa delarna av systemet vill istället öka farten på den nuvarande utvecklingen. Detta samtidigt som andra delar försiktigt har börjat ifrågasätta om allt verkligen står rätt till, något som skapat förvirring och friktioner på internationell nivå.

Den förvirring som skapats på internationell nivå är naturligtvis inte något unikt. På nationell nivå har vi sedan länge sett hur olika departement och myndigheter glider allt längre ifrån varandra. I de mer ekonomistiska delarna av det internationella systemet, främst WTO och IMF, vill man accelerera den nuvarande utvecklingen. Samtidigt brottas man inom stora delar av FN-systemet, UNEP, UNDP och UNCTAD, med de nya utmaningarna vi står inför och försöker hitta nya lösningar på gamla problem där de gamla lösningarna uppenbarligen misslyckats. Mitt i mellan hittar vi Världsbanken och OECD som har olika avdelningar som drar åt olika håll.

"Jag menar, t.ex. före Harrisburg då var det ju väldigt osannolikt att det som hände i Harrisburg skulle hända, men sedan så fort det hade hänt, då rakade ju sannolikheten plötsligt upp till inte mindre än 100 procent, så att det blev nästan sant att det hade hänt. Men bara nästan sant, det är det som är det konstiga, för att det är fortfarande som om de går omkring och tycker att det där som hände i Harrisburg, det var liksom så otroligt osannolikt, så egentligen så har det nog inte hänt...

Sedan är det det också, att om nu det här som hände i Harrisburg verkligen hände, mot förmodan, då är ju risken att det ska hända en gång till, den är ju då så, ja den är ju så löjligt liten så att på sätt och vis kan man säga att det var nästan bra att det som hände i Harrisburg hände, om den nu gjorde det, för jag menar, då kan vi vara nästan säkra på att det inte händer igen. I varje fall inte i Harrisburg, och i varje fall inte samtidigt som förra gången. Nej, risken för det är så väldigt liten så den är försumbar. Med det menas att den finns inte, fast bara lite...

Nu är ju det här ganska krångliga saker för gemene man så att folkomröstning om sånt här, det är väl egentligen ingen idé, för jag menar att folk i allmänhet de resonerar naturligtvis på sitt grovhuggna vis, så att det som hände i Harrisburg verkligen har hänt. De tar det som en sanning. De förstår inte att en sak som inte ens är sannolik, den kan ju ännu mindre vara sann. De har inte hängt med i utvecklingen."

Tage Danielsson, Under Dubbelgöken, 1979

2.4 DAGENS SITUATION

Det är naturligtvis inte lätt att sammanfatta dagens situation i ett par stycken, men fem fenomen kan ändå sammanfatta några av de viktigaste trenderna.

För det första har den teknologiska utvecklingen kraftigt accelererat. Tekniken har skapat nya möjligheter för oss medborgare att kommunicera, men framför allt har den resulterat i att det ekonomiska beteendet breder ut sig till allt fler sektorer. Vi har idag en pågående handel 24 tim-

mar om dygnet sju dagar i veckan där familjen, arbetet, ja till och med meningen med livet diskuteras utifrån marknadens logik, det vill säga total reduktionism. Allt kan destilleras ner till en siffra och skall i slutändan ge vinst.

För det andra har vi fått en situation där marknaden vuxit i storlek på ett dramatiskt sätt. Genom att koppla ihop tidigare separata marknader har vi nu nått en situation där det snart inte finns någon del av samhället som inte är en del av världsmarknaden. Valutaförsvaret av kronan visade på hur små även ett rikt lands resurser är i förhållande till de stora finansiella aktörerna då de agerar koordinerat. Marknaden omfattar också allt större geografiska områden, något som skulle kunna ha stora fördelar om marknaden fungerade och balanserades av ett regelverk som tog hänsyn till de värden vi vill värna om. Men eftersom marknaden domineras av ett fåtal aktörer och regelverket är utformat som om handel har ett egenvärde får vi problem.

För det tredje har de olika finansiella aktörerna förändrats. Bankerna har så gott som upphört att fungera på sitt traditionella sätt. Naturligtvis existerar de och växer i storlek och styrka, men verksamheten har förändrats. Fortfarande tar de hand om sparpengar och lånar ut pengar till personer och företag som vill förverkliga olika projekt, men de har också breddat sin verksamhet och har fått konkurrens från andra finansiella aktörer som till exempel försäkringsbolag.

För det fjärde har vi fått en ny geografisk maktbalans. Polariseringen mellan Öst och Väst, med ett svagt Syd, existerar inte längre. Ett starkt asiatiskt block med Japan i spetsen är idag en central del av världsekonomin. Med Kina på väg in i WTO och flera sydamerikanska länder på väg att få en central roll i den internationella handeln står vi inför en ny typ av internationell arbetsdelning. Samtidigt har vi fått en snabb förändring på nationell och regional nivå där allt större inkomstskillnader leder till segerregering. Inkomstskillnaderna inom länderna är så stora att de inte kan negligeras då man talar om marknaden, inte minst eftersom allt större befolkningsgrupper är helt utestängda från den monetära ekonomin. Detta gör frågan om finansiella aktörer intressant, eftersom sparpengar och andra kapitalresurser som tillhör de grupper som får det sämre används på ett sätt som förstärker dessa trender. Även de grupper som tycker att stora inkomstskillnader är nödvändiga för förändring bör fun-

36 dera på det faktum att dagens förändring sker med hjälp av sparpengarna från de människor som skall offras på tillväxtens altare.

För det femte har något omvälvande hänt. Vi i den rika delen av världen har skapat ett sådant materiellt överflöd att vi måste inse att vi faktiskt har lämnat det bristsamhälle för vilket vi byggde våra institutioner för att ta oss ut ur. Flera av de processer som ligger till grund för denna rikedom är i och för sig ohållbara, men trots detta kan vi för första gången tala om en värld där alla skulle kunna få sina grundläggande behov tillfredställda. Detta kräver i och för sig en omfördelning av resurserna, men att vi faktiskt har möjligheten att låta alla leva ett drägligt liv är en hisnande tanke. Fortfarande bygger dock det ekonomiska systemet på ett renodlat bristperspektiv och frågan "hur mycket är tillräckligt" är fortfarande tabu. Det är hög tid att lyssna på Gandhis ord om att det finns tillräckligt för allas behov, men aldrig för allas girighet.

Efter att ha gått igenom hur vi hamnade i dagens situation och bekantat oss med några av de centrala begreppen är det nu dags att närmare studera hur det finansiella systemet fungerar.

En svårighet med diskussionen om de finansiella aktörernas roll för en hållbar utveckling är att de inte direkt påverkar människor och miljö. Detta innebär i sin tur att förhållandet mellan aktörerna och de frågor vi studerar då vi diskuterar en hållbar utveckling, exempelvis de skövlade skogarna, det förgiftade vattnet, koldioxidutsläppen och barnarbetarna, inte är så självklara vid en första anblick. Samtidigt är det uppenbart att de som investerar pengar har en stor makt då det gäller att ställa krav på de projekt som de finansierar. Många gånger innebär investeringarna också ett deläggande, vilket innebär ett ansvar, även om detta idag är mer moraliskt än juridiskt.

För att få ett grepp om det finansiella systemet kan vi betrakta det på två nivåer. För det första kan vi betrakta det från vårt perspektiv som medborgare. Ofta beskrivs det finansiella systemet som något abstrakt som vanliga människor inte har något att göra med. Inget kunde vara mer felaktigt, vi sparar ju pengar på olika sätt och dessa pengar används också på olika sätt i samhället. I detta avsnitt kommer vi att titta närmare på vilka det är som har hand om resurserna, hur de används och hur mycket det handlar om.

För det andra kan vi betrakta det finansiella systemet ur ett globalt perspektiv för att få en översikt över vilka olika flöden som finns, hur stora de är och vilka problem och möjligheter de ger oss.

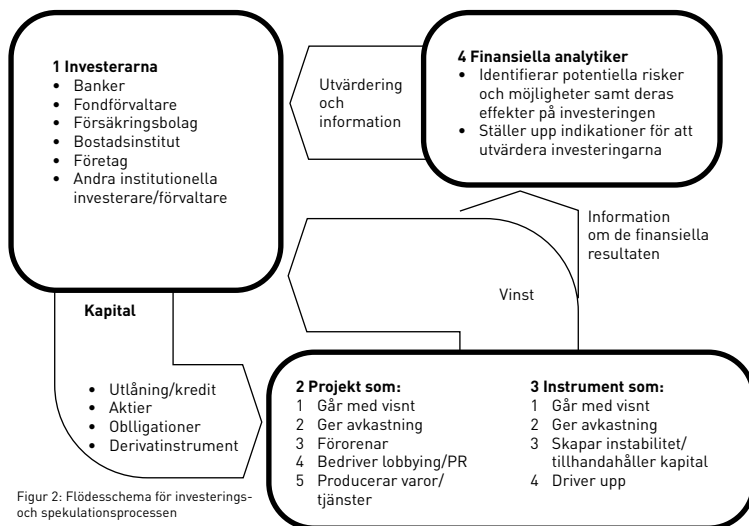
3. FRÅN DITT PERSPEKTIV

Utgår vi från oss själva så har vi tidigare konstaterat att ekonomisk påverkan är ett av flera sätt att påverka samhällsutvecklingen.⁵¹ Vi skall nu studera denna ekonomiska påverkan noggrannare och se vilka aktörerna är som tar vid då pengarna försvinner in i det finansiella systemet. Denna

51) De två andra är demokratisk påverkan respektive konsumentpåverkan, se figur 1 i del 1.

40 process illustreras i figur 2. Texten i detta avsnitt följer figuren, som börjar vid box 1 där de aktörer som vi överlåter våra pengar till finns. Även om figuren kan tyckas komplex till en början så bör den i slutet av detta avsnittet vara relativt enkel att förstå.

Att figuren är i form av en cirkel är inte en slump. Då vi överlämnat pengarna till någon av de aktörer som deltar i det finansiella systemet fortsätter de att snurra runt i systemet till dess att vi tar ut dem.

Figur 2: Flödeschema för investerings- och spekulationsprocessen

3.1 VILKA AKTÖRER TAR HAND OM VÅRA PENGAR OCH HUR MYCKET TAR DE HAND OM?

Det är inte svårt att ta reda på vilka aktörer som i första hand tar hand om våra pengar eftersom vi vet vilka företag som vi ger pengar till. Det är också dessa aktörer som vi enklast kan ställa krav på hur vi anser att våra pengar skall användas. De som har hand om den största delen av våra pengar och där vi relativt lätt kan flytta pengarna är: banker, fondförvaltare, försäkringsbolag och bostadsinstitut.⁵²

Banker

Bankerna är de traditionella finansiella aktörerna som har haft hand om in- och utlåning genom historien. På senare tid har de fått konkurrens av andra finansiella aktörer, men de har fortfarande en central roll på mark-

52) I och med att de olika aktörerna nu ägnar sig åt olika verksamheter kan inte siffrorna för de olika rubrikerna nedan adderas utan vidare. På listan över aktörer skulle även företag kunna inkluderas, men då via vår konsumtion och inte vårt sparande. Det är viktigt att inte glömma bort företagets roll som finansiella aktörer eftersom många av de större företagen har hela avdelningar avsatta för att placera kapital, både i investeringar av mer traditionell sort och finansiella instrument. De senare både för att skydda sig mot svängningar på marknaden och för att försöka tjäna pengar.

*"You wake up to the sound of alarms
and your driving your fabulous car,
listening to the music that reminds you,
you used to be young.*

*and now you're searching, for a sign with your name
to define you the king of the game,
what will you do when there's nothing left,
for you to earn and for you to learn?*

*and every culture has it's own magazine
and information takes the place of your dreams,
finding ways to fill up the silence,
but it's all you need...turn on your tv*

*so dose me up, once is not enough,
I can still see the ground.
and from this high rise view looking down on you,
I'm not the one wasting my time.*

Tom MacRae

Enligt FN är 1,3 miljarder människor på vår planet mycket fattiga. Drygt 800 miljoner har inte ens tillräckligt att äta. Detta samtidigt som den rikaste femtedelen förbrukar 80 procent av resurserna. Dessutom ökar många av miljöproblemen, utsläppen av koldioxidökar och regnskogen skövlas i rekordfart. Trenderna är pekar åt fel håll och trots att vi känner till problemen rusar vi vidare i samma riktning som tidigare, varför?

En viktig anledning till att dagens destruktiva verksamhet tillåts fortsätta är att de hållbara verksamheterna inte får tillräckligt med resurser. Tittar vi närmare på de företag som ligger bakom många av problemen ser vi dessutom att pengarna de behöver för sin verksamhet ofta kommer från oss. Våra sparpengar används därmed för att motarbeta en hållbar utveckling istället för gå till konstruktiva projekt. Att det är på detta sett beror på olika saker, men inte minst på att vi hittills inte ställt några krav på dem utan låtit dem jaga maximal vinst till varje pris.

De finansiella institutionernas agerande innebär idag att många företag befinner sig i en situation där de har krav på sig då det gäller snabb avkastning, de har svårigheter att få lån till hållbara investeringar och får en sämre kreditvärdighet om de agerar ekologiskt- och socialt ansvarsfullt. Dessutom skapas instabilitet på grund av det snabbbrörliga kapitalet, vilket gör det svårt att planera långsiktigt. Vi måste därför inse att en reform av det finansiella systemet är nödvändigt om vi vill bryta de nuvarande negativa trenderna.

Miljöförbundet Jordens Vänner (MJV) har under många år arbetat med frågan om de internationella finansmarknadernas roll och hur de påverkar arbetet för en hållbar utveckling. Denna bok är en del i detta arbete. Den beskriver hur vi som individer ingår i, och kan påverka, det ekonomiska systemet. Boken börjar från grunden och tar dig uppåt - in i en global accelererad ekonomi...